

Kelényi Béla

Egy magyar nábob Indiában, avagy a hagyományos indiai kézműipar újjáélesztése*

A 19. század végén az Osztrák–Magyar Monarchia kereskedelme már nemcsak a balkáni piacot akarta meghódítani, hanem próbált terjeszkedni a Távols-Kelet irányába is, ám ezek a próbálkozások nem bizonyultak erőteljesnek.¹ A célt propagálva – és némileg méltatlankodva – írta a *Budapesti Hírlap* publicistája: „A magyar kereskedő csak itthon akar adni és venni – nem vonzza őt az Indiában többszörös milliommossá lett Telléry, sem a Kínában és Japánban gazdagodó Komorok és Kunok példája.”² A Távols-Keletre eljutott említett magyar műkereskedők nemcsak hogy megvetették lábukat az idegen földön, hanem gazdagságukból juttattak vissza a szülőhazának is. A meglehetősen nagy hírnévre szert tett Kuhn & Komor vállalkozás³ mellett azonban Telléryről – néhány szórványos feljegyzéstől eltekintve – eddig jobbra csak annyit lehetett tudni, hogy a később világhírűvé vált magyar műkereskedő, a Szegedről kivándorolt Schwaiger Imre (1868–1940) első munkaadója volt Indiában.⁴ Ki volt ez a Magyarországról a 19. század második felében Indiába elszármazott kereskedő, akit a magyar újságok egyszerűen csak „indiai magyar nábob”-nak neveztek; akiről szinte minden forrás kiemelte, hogy felülmúlhatatlan érdemei voltak a hagyományos indiai kézműipar felvirágoztatásában a brit-indiai gyarmatbirodalomban, a Rádzsban; akit – mint azt Latinovits Géza, a bácskai nagybirtokos

---

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2020.2.85>

* Jelen tanulmány megírását 1998-ban, Telléry indiai magyar utódja, Schwaiger Imre életrajzának megjelenése után szerettem volna elkezdni, de akkor még alig találtam életére és családjára vonatkozó adatokat. 2008-ban sikerült Telléry egyik unokájával, Anton Platt-tal (1923–2012) felvennem a kapcsolatot, aki biztosított arról, hogy átadja a nagyapja indiai tartózkodását érintő feljegyzéseket, ám betegsége miatt az összeköttetés sajnálatos módon megszakadt. Dolgozatom egy jövőbeni kutatás első fázisának tekintendő; további vizsgálatot igényelnek Telléry családjának dokumentumai, a brit-indiai levéltári adatok, valamint a Telléry által különböző magyar és külföldi intézményeknek (az Iparművészeti Múzeum, a Néprajzi Múzeum, a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, illetve a londoni Horniman Museum vagy a bécsi Weltmuseum) adományozott, eladott vagy kereskedéséből származó indiai tárgyak adatai.

¹ Ld. erről Józsa Sándor, *Kína és az Osztrák–Magyar Monarchia*. Budapest, 1966, 55–68.

² Magyar katonák Kínában. *Budapesti Hírlap* 1900. június 19., 2.

³ A Kuhn és Komor családról ld. Fajcsák Györgyi, *Kínai műgyűjtés Magyarországon a 19. század elejétől 1945-ig*. Budapest, 2009, 169–172, 176.

⁴ Schwaiger életéről ld. Kelényi Béla, Schwaiger Imre, a connaisseur. Egy családregény fejezete a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum történetéből. *Művészettörténeti Értesítő* 47 (1998/1–2) 53–65.

világutazó megfogalmazta – „ha angol alattvaló lenne, már rég elhalmozták volna mindenféle kitüntetésekkel, de a nemzeti büszkeség nem engedi, hogy idegen érdemeit elismerje az angol”⁵

Telléry János István (1847–1912) a Torontál vármegyei (később Temes megye) Nagyszentmiklóson született (bár a lapok pécsi születésüként is említettek, mivel édesanyja később Pécssett férjhez ment nővéréhez költözött) az ottani orvos, a szabadságharcban is részt vevő Telléry Ignác (1812–1878) egyik gyermekeként.⁶ Feltehetően nagy kalandvágy élt benne, mivel a halála alkalmával megjelent regényes tudósítások szerint fiatalkorában búcsú nélkül szökött meg otthonról, s csak Jeruzsálemből adott hírt magáról, amikor is egy közelebről meg nem nevezett orosz főherceg titkára és tolmácsa lett.⁷ Egy vele tervezett világ körüli út során, 1877 körül került Indiába,⁸ ahol letelepedett, és a jaipuri gázgyár mérnökeként kezdett el dolgozni.⁹ Ebben az időszakban vette feleségül Leila Mae Nationt (1857–1939), egy angol törzstiszt és egy bennszülött nő lányát,¹⁰ akitől hat gyermeke született. Később a jaipuri maharádzsa megbízásából a gázgyár igazgatója lett, és nemsokára annyi pénzt tudott összegyűjteni, hogy egyik öccsét, Telléry Antalt (1858–1942) is kiutaztatta Indiába, hogy váltsa munkájában, ő maga pedig különböző vállalkozásokba kezdett.

1883-ban a jaipuri maharádzsa, II. Sawai Madho Singh (1880–1922) védnöksége alatt egy hagyományos indiai iparművészetet bemutató kiállítást rendeztek Jaipurban, ahová számos iparcikket összegyűjtöttek India legkülönbözőbb területeiről.¹¹ A kiállítás nemcsak a ma is létező, a következő maharádzsa, II. Sawai Man Singh (1922–1949) nevét viselő múzeum megalapításához vezetett, hanem kapcsolódott az ugyanabban az évben megrendezett kalkuttai nemzetközi kiállításához (Calcutta International Exhibition), s előzménye volt az 1886-ban, Londonban megrendezett nagy kiállításnak (Indo-Colonial Exhibition) is. A kiállítás kurátora a Jaipurban jelentős kormányhivatalt betöltő Thomas Holbein Hendley (1847–1917) volt, aki mellett olyan fontos művészeti tanácsadók is közreműködtek, mint a lahore-i múzeum igazgatója, John Lockwood Kipling (az író Rudyard Kipling apja), illetve a South Kensington Museum (a majdani Victoria & Albert Museum) későbbi kurátora, Sir Henry Cole. (1–3. kép) A kiállítás lét-

⁵ Latinovits Géza, Kelet-indiai utazásomból. *Vasárnapi Újság* 1896. december 6., 817.

⁶ Telléry családjáról ld. <https://www.geni.com/people/Stephan-Tellery/6000000011071245645> (2020. február 10.)

⁷ K. L., Az indiai nábob. *Pesti Napló* 1913. november 18., 8.

⁸ Egy 1893-ban kiadott, az indiai kézműipart bemutató ismertetőjében Telléry 16 éves gyakorlati tapasztalatára hivatkozik, ld. S. J. Telléry & Co, *The Industrial Art Manufactures of the Indian Empire*. Delhi, 1893, 4.

⁹ Magyar falu Indiában. *Budapesti Hírlap* 1931. március 5., 8.

¹⁰ Mocsáry Béláné Fáy Mária, *India és Ceylon*. Budapest, 1899, 98.

¹¹ A kiállításról és előzményeiről ld. Giles Tillotson, The Jaipur Exhibition 1883. *Journal of the Royal Asiatic Society* 14 (2004/2) 111–126.

rehozásában aktív szerepe volt a Hendley „jobbkezének” számító Tellérynek, aki nemcsak a kiállítást és múzeumot létrehozó bizottság különtagja és a tárgyakat elbíráló zsűri tagja volt, hanem felügyelete alá tartoztak a fegyvereket, textíliákat, valamint a brokátokat és hímezéseket bemutató részlegek is,¹² sőt, külön tudósítást írt a kiállított drágakövekről.¹³ S hogy a kiállításnak milyen hatása lehetett, arról éppenséggel az első világ körüli útját járó Hopp Ferenc számolt be a Calderoni cég alkalmazottainak, amikor az Ezeregyéjszaka látványához hasonlította a tárlatot. Hopp Telléryvel mint a kiállítás „rendező”-jével is találkozott.¹⁴ Ami pedig az ugyanebben az évben megnyílt kalkuttai kiállítást illeti, katalógusában – melyben felsorolja a jaipuri kiállítás résztvevőit is – Telléry neve többször felbukkan, mégpedig meglehetősen hangsúlyosan, ugyanis főhelyen szerepel az akkor Európában nagy divatnak örvendő, elsősorban dekorációként használt, festett és nyomott mintás szövetek (chintz, kreton) bemutatóinak kategóriájában. Tellérynek a hagyományos kézműipar iránti érdeklődését jelzi, hogy a katalógus tanúsága szerint a szövetekhez való régi nyomódúcokból egy több mint 1000 darabos kollekciót láthatott a közönség Kalkuttában.¹⁵ Kétségkívül ő volt a drágaköveket bemutató szekció legfontosabb szereplője is: nem kevesebb, mint 154 darab gránátkövből készült nyakláncot állított ki.¹⁶

Még ugyanebben az évben, 1883 májusában kelt, Pulszky Ferencnek, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának írott levelében Telléry mint „honfi és a keleti művészet pártfogója” cserét ajánlott a Nemzeti Múzeumnak, arra hivatkozva, hogy a bécsi Iparművészeti Múzeumnak már rendszeresen küldtek indiai tárgyakat. Leveléből az is kiviláglik, hogy Jaipurban részt vesz a múzeum vezetésében, régi műtárgyakat gyűjtenek, s nemcsak az indiai múzeumokkal, hanem a kézművesekkel is kapcsolatban állnak.¹⁷ A viszonzásul felajánlott magyar cseretárgyról és Telléry válaszáról, miszerint mindent elkövet, hogy az Iparművészeti Múzeum számára alkalmas indiai gyűjteményt szerezzen, a hazai lapok tudósítottak.¹⁸ Az Iparművészeti Múzeumtól kapott válasz egyben az iránt érdeklődött, hogy „vállalkoznék-e egy kínált régi művészi kivitelű

¹² *Jeypore Exhibition*. H. n., 1883, 3.

¹³ *Jeypore Exhibition*, 44.

¹⁴ Hopp levelének közlését ld. Kelényi Béla, Az indiai művészi ipar recepciója az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumban. *Művészettörténeti Értesítő* 56 (2007/2) 261. Hopp egy Singer Gyulának írott levelezőlapján ugyancsak kitér a Telléryvel való találkozásra. Ld. Hopp Múzeum Adattára, ltsz. A 138.

¹⁵ *Jeypore Exhibits at the Calcutta International Exhibition, 1883–84*. H. n., 1883, 39.

¹⁶ *Jeypore Exhibits*, 48–52.

¹⁷ Iparművészeti Múzeum Adattára, ltsz. 54/1883. A levél közlését ld. Kelényi, Az indiai művészi ipar recepciója, 261.

¹⁸ Budapest – Jeypoor. *Budapesti Hírlap* 1883. október 15., 6; Csereviszony a jeypoor-i és a budapesti iparművészeti múzeum közt. *Pesti Hírlap* 1883. október 16., 7; Keletindiai iparművészeti cikkeket... *Ország-Világ* 1883. július 28., 496.

műipari cikkekből álló gyűjteményt összeállítani”.¹⁹ Végül 1885-ben, amikor Telléry a Városligetben megrendezett Országos Általános Kiállítás megtekintése végett családjával Budapestre érkezett, a Nemzeti Múzeum számára hozott ajándékairól (a jaipuri ipar termékei; agyag-, fa-, fém- és textilművesség, valamint egy gránátkő-, ametiszt- és berillgyűjtemény) a lapok is hírt adtak.²⁰ Végül 1886-ban, a főként iparművészeti tárgyakat (kancsókat, edényeket, szövete- ket) tartalmazó, 34 tételből álló együttes az Iparművészeti Múzeum birtokába került.²¹ Telléry folyamatos segítő szándékát jelzi, hogy Pulszky Ferenc vejé- nek, a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségértára vezetőjének, Hampel Józsefnek Indiából írott levelében – az igényeket már jobban felmérve – így ismételte meg ajánlatát: „Én szeretnék a Nemzeti Museum részére néha néha egy egy kis ajándékot csinálni. Azok a tárgyak melyeket otlétemkor hoztam mind újak voltak és ugy az ipar Museumban tétetek át. Tessen kérem tudatni hogy mily régiség tárgyak volnának legjobban elfogadhatók.”²² Nagy a valószí- nősége annak is, hogy az Iparművészeti Múzeum 1885-ben megnyílt, a Telléry által jól ismert Stockinger Ferenc bombayi főkonzul magángyűjteményét bemu- tatató tárlatán, mely az indiai iparművészetet próbálta átfogóan megismertetni, szerepeltek Tellérytől származó tárgyak.²³

Mindazonáltal Telléry ajándékainak elfogadása nem zajlott minden bonyo- dalom nélkül. Amikor az adományozás tényét Pulszky Ferenc bejelentette a képviselőházban, némi polémia támadt, mivelhogy az ajándékozó „zsidó”. Az ügy következtében Telléry bátyja, Telléry Ferenc gyógyszerész is megszólalt a *Pesti Hírlap* hasábjain. Egyrészt kijelentette, hogy testvére nem zsidó, hanem római katolikus, másrészt megemlítette, hogy Telléry Magyarországon 50 000 Ft értékű iparcikket vásárolt, hogy a magyar ipart megismertesse Indiában, egyebekben pedig hozzátette: „Hiszen az antiszemita urak mindig azon panaszkodnak, hogy a zsidók, a kiknek legtöbb pénzük van az országban, semmit sem

¹⁹ A levél közlését ld. Kelényi, Az indiai művészi ipar recepciója, 261.

²⁰ Ajándékok. *Fővárosi Lapok* 1885. július 17., 1073; Egy Indiában élő magyar itthon. *Buda- pesti Hírlap* 1885. július 17., 6; Indiában élő magyar ember. *Székeley Nemzet* 1885. július 19., o. n.

²¹ Az *Iparművészeti Múzeum Leltárkönyve*, 167–171, No. 196–230. A *Leltárkönyv* listájától kissé eltérő híradást ld. *Művészi Ipar* 1 (1885–86) 425. A Tellérytől származó szőnyegek az Ipar- művészeti Múzeum textilosztályán találhatóak, ltsz. 8330–8335. A Nemzeti Múzeumhoz tartozó Néprajzi Tár keleti anyagát (ekkor még főként Xántus János gyűjtése) is átsorolták az Iparmű- vészeti Múzeumba. Az ezzel kapcsolatos nézetekről ld. Sinkó Katalin, Az ornamens mint nemzeti nyelv. A népművészet fogalmának kialakulása az iparművészeti múzeumokban a pozitívizmus korában. In: Uő, *Ideák, motívumok, kánonok. Tanulmányok a 19–20. századi képkultúra köréből*. Szerk. Király Erzsébet–Róka Enikő. Budapest, 2012, 243–244.

²² Telléry levele Hampel Józsefnek. 1888. június 2. Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Fond VIII/2719. Köszönöm Bincsik Mónikának, hogy Telléry és Hampel levelezésére felhívta a figyelmemet, illetve köszönöm Méry Tünde (OSZK, Kézirattár) segítségét.

²³ A kiállításról ld. Kelényi, Az indiai művészi ipar recepciója, 260.

adnak jótékony célra. ... Miért adjanak akkor a zsidók, hogy ha akadnak urak, a kik azt is kigúnyolják a ki ad, mert zsidó.”²⁴

Ami a magyar ipar külhoni képviseletét illeti, Telléry valóban megpróbálkozott azzal, hogy a magyar iparcikkeknek teret nyisson Indiában. Erre az is utal, hogy 1885-ben kapcsolatba lépett a Zsolnay gyárral; Zsolnay Teréz feljegyzése szerint azért kereste fel őket, hogy indiai üzlete számára díszedényeket vásároljon.²⁵ Hogy Tellérynek amúgy milyen véleménye volt a hazai kereskedelemről, azt érdemes hosszabban idézni egy Hampel Józsefnek 1887-ben írott leveléből: „Csak egy a kár hogy a magyar nagy urak és Capitalisták fel nem karolják a Magyar Ipar és termény nagybani kivitel. Tapasztalásból tudom hogy a magyar Ipar cikkek melyek némileg exportálható mennyiségben gyártatnak igen szolidosan jó[k] és izlésel vannak készítve és hogy ha rendszeresen felkarolják a kivitel akor a Magyar iparnak kell hogy virágozon. Terményekben vannak oly cikkek melyben akár mely országal versenyezhetünk. ... Az volna a legjobb és szükséges hogy a főurak oly kereskedelmi társaságokat alakítsanak melyeknek az volna a feladatja hogy a Magyar Iparcikkek és termények kivitele mentől nagyobb mérvben történjék. Oly társaságok nemcsak igen sok jót tennének a Hazának de saját kitett pénzük igen jó camatot hozna. Hiába várják a nyers termények árjavulását a világ valamennyi részében megnyílnak vasutak melyek a nyers terményt mindég nagyobb mennyiségben árasztatnak el Európában. Azzal számolni kell, és ara kellene hatni hogy a nyers termények feldolgozva legyenek a Hazában és mind kész tárgy vitessenek ki inkáb.”²⁶

Jóval később, 1895-ben Telléry elvállalta a Magyar Kereskedelmi Múzeum képviseletét is, hogy magyar cégek részére indiai üzleti lehetőségeket biztosítson, illetve hogy indiai termékeket közvetlenül juttasson Magyarországra.²⁷ Amennyire az tudható, Tellérynek a magyar iparcikkekét Indiában népszerűsítő szándéka csúfos kudarccal végződött. Igencsak tanulságosak a cégekkel való esetei, melyekből Latinovits Géza örökített meg egy-egy izés anekdotát: „Telleré egy debreczeni czégnél keféket rendelt meg az indiai piacz számára, ha jól emlékszem, 200 000 darabot. Határozottan megírta a czégnak, hogy csakis a mellékelt minta szerinti formát küldjék, az okot is tudatta, hogy miért.

²⁴ Telléry Ferenc, A Nemzeti Múzeum és India. *Pesti Hírlap* 1886. február 23., 11.

²⁵ Erről és Telléry indiai mintakönyvének hatásáról ld. Zsolnay Teréz–M. Zsolnay Margit–Sikota Győző, *Zsolnay. A gyár és a család története 1848–1973*. Budapest, 1980, 132; Kovács Orsolya, *Orientalizálás Zsolnay Júlia és Teréz tervezőmunkájában*. In: *Magyarok Kelet és Nyugat között*. Szerk. Hofer Tamás. Budapest, 1996, 187. Hogy Telléry valóban vásárolhatott díszedényeket, azt bizonyítja, hogy Telléry üzlettársa és utóda, Schwaiger Imre 1939-es utolsó ajándékai között négy Zsolnay-váza is volt, melyeket az Iparművészeti Múzeum 1950-ben vett át gyűjteményébe. Iparművészeti Múzeum Adattára, 190/1950.

²⁶ Telléry levele Hampel Józsefnek, 1887. augusztus 7. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fond VIII/2719.

²⁷ Magyar Kereskedelmi Múzeum. *Pesti Hírlap* 1895. április 28., 12.

... És mi történt? A cég visszaírt, hogy a megrendelésnek eleget nem tehet, mert a minta szerinti kefék gyártásával nem foglalkozik. ... Egyik legelső budapesti kocsigyárost felszólította Telléry, hogy küldjön ki neki néhány kocsit Bombayba, hol minden esetre nagy keletnek fognak örvideni a járművek, ha megismerik azok kitűnő minőségét. A kocsigyáros erre azt felelte, hogy ő csak akkor küld kocsikat, ha azok árát előre lefizetik. ... Egyik magyar pezsgőgyárostól hozott nagy mennyiségű pezsgót saját számlájára, miután ez is előre kívánta az árát kiegyenlíteni. Azonban mire a pezsgőborok megérkeztek, több a felénél elromlott, úgy annyira, hogy ki kellett önteni.”²⁸ Mennyire ismerősek a Latinovits által tanulságképpen lejegyzett sorok: „a magyar iparosok nem akarnak a vevő közönség kívánalmaihoz alkalmazkodni, hanem azt kívánják, hogy a vevő közönség vegye azt, a mit ők piacra bocsájtanak.”²⁹ Mindazonáltal Telléry jó kapcsolatot tartott fenn nemcsak az Indiába látogató,³⁰ hanem az ott élő, dolgozó magyarokkal is. Szívélyes viszonyt ápolhatott az éppen Indiába érkezett Stein Auréllal (1862–1943), ugyanis 1887 decemberében írott levelében megemlíti: „Stein Aurél fiatal szanskrit tudósna a leg nagyobb készséggel leszek majd segítségire. Irtam is már Stockinger Ferencz Bombay főkonzul úrnak, hogy tudasa velem ha Stein jelentkezik nála. Már előre örvidenek egy honfit nálam mint vendéget láthatni.”³¹ S később örvidemmel teszi hozzá: „Dr. Aurel Stein azóta felkereset iten is később Delhiben találkoztam vele. Ő a Lahóri egyetemen kapot ideiglenes álamást mind registrar de minden kilátás megvan hogy az egy év lefolyta után álamdóan megkapja az álamst.”³²

A kibontakozás: S. J. Telléry & Co

Ahogy az Hampelnek 1888-ban írott leveléből kiviláglik, ebben az időszakban fogalmazódott meg Telléry számára, hogy Delhibe költözzön, s Jaipurban betöltött állami tisztségét a magánkereskedelemmel cserélje fel: „Én is meguntam az tisztai álamomat a Jeypor álamban és azt feladni szándékozom de az álam nem fogadta el a lemondásomat és a helyet egy évi szabadságot adtak hogy az idő alatt gondoljam meg a dolgot. Én azért hagyom el az álamomat mert meg vagyok győződve hogy nekem nagy előnyömre leszen ha a gránát üzletet saját contómra

²⁸ Latinovits, *i. m.*, 818.

²⁹ Uo.

³⁰ Egy újsághír szerint többek között Majláth László és Géza grófok, valamint Atzél Béla báró 1891-es útjukon számos díszes indiai tárgyat hoztak Telléry üzletéből. Ld. *Pesti Napló* 1893. január 31., 5; utazásukról ld. *Vasárnapi Ujság* 1891. május 14., 324.

³¹ Telléry levele Hampel Józsefnek, Jaipur, 1887. december 4. Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Fond VIII/2719.

³² Telléry levele Hampel Józsefnek, Jaipur, 1888. június 2. Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Fond VIII/2719.

viszem. Minthogy pedig tull vagyok azon hogy babér koszorú után vágyakoznék az álamnak tett szolgálatokért hanem jobbnak vélem azt cselekedni mely úton anyagilag előnyömrre van. Én tehát ez hó 14-én szabadságomat megkezdem és egyenest Delhibe megyek hol Irodát nyitok az gránát üzlet vezetésire és ugyan ott több ki és beviteli üzletet teni szándékozok.”³³ Amint az a fentiekből kitűnik, ebben az időszakban Telléry legfontosabb működési területe a gránátkövek forgalmazása volt. Ezt erősíti meg Vadona János kolozsvári világutazó, aki 1889-ben járt Indiában, s arról tudósít, hogy Telléry évekig bérlője volt a Jaipur városától 80 mérföldnyire levő bányáknak, ahol a „legnagyobb gránátköveket találják a világon”,³⁴ s a „többi között sok szép gránátkövet és különféle szövetet küld Európába”.³⁵ Érdemes felidézni Hendley visszaemlékezését is, aki 1909-ben vaskos különszámot szentelt az indiai ékszerek különböző fajtáinak a *Journal of Indian Art and Industry*-ban: „Amennyire vissza lehet tekinteni, úgy hetven évvel ezelőtt a rádzsputánai gránátköveket illetően csupán egy kiskereskedelem létezett, ám ez roppant mód megnövekedett, amikor egy bizonyos Mr. S. Tellery vezetése alatt álló állami vállalkozást alapítottak Jaipurban. Nagyszámú munkást foglalkoztatott, és fel is virágzott, ám különböző okokból megszűnt, s a kereskedelem újra magánszemélyek kezébe került. Régebben a gránátköveket feldolgozatlanul exportálták Európába, később azonban a munkásoknak, akik többnyire az állami munkahelyeken kitanított fiúk voltak, a drágaköcsiszolásban való jártassága révén nagy mennyiségű metszett követ exportáltak.”³⁶ (Schwaiger üzletbarátjának unokája, Sultan Singh Backliwal visszaemlékezése szerint Telléryt „Emerald Man”-nek is hívták, ugyanis emlékei szerint jelentős mennyiségű feldolgozatlan smaragdot importált Indiába.³⁷) Telléry ekkor, 1888-ban alapította meg az indiai manufaktúrák termékeit forgalmazó empóriumát, amelynek üzletei Delhiben, Kalkuttában, Bombayben és Shimlában voltak.³⁸ Ettől fogva minden forrás Telléry legnagyobb érdemének kétségkívül az indiai kézműipar feltámasztását és felvirágoztatását tartja. Ez ad jelentőséget Latinovits Géza megjegyzésének, miszerint „Tellery üzleteiben kizárólag indiai kézműárú van felhalmozva, és ez majd mind az ő műhelyeiben készül. Az indiai kézműipar sokat köszönhet neki”.³⁹

Mindez egy jóval nagyobb léptékű folyamat bemutatásához vezet. Bár a 18. században az olcsó indiai iparcikkeket tömegesen értékesítették az európai piacokon, a 19. századra az angol gépesített ipar az alapanyagok (főként textil) szál-

³³ Uo.

³⁴ Vadona János, *Az öt világrészből. Százezer mérföld vizen és szárazon*. Budapest, 1893, 767.

³⁵ Vadona, *i. m.*, 763–764.

³⁶ Thomas Holbein Hendley, *Indian Jewellery. Rajputana and Malwa of Central India*. Part II. *The Journal of Indian Art and Industry* (1909/12) 37.

³⁷ Szóbeli közlés, Delhi, 1998.

³⁸ Telléry, *i. m.*, 4.

³⁹ Latinovits, *i. m.*, 817.

lítójává és az olcsó angol termékek felvásárlójává süllyesztette Indiát. A helyzet egyenesen tragikusra fordult, amikor az Indiába importált angol pamut a század első felében tönkretette a nevezetes bengáli szövőipart.⁴⁰ Ugyanakkor a század végén már kitűnő kézikönyvek segítették az indiai kézműipar jobb megismertetését, bár kevéssé különböztették meg egymástól a vallásos és az iparművészetet. Jellemző, hogy a brit-indiai kulturális életet erősen befolyásoló George C. M. Birdwood indiai iparművészetet összefoglaló alapvető könyvének – amely nagy hatást gyakorolt az angol művészeti élet képviselőire, köztük William Morrisra és Owen Jonesra is – első része a hindu panteonnal foglalkozik, s egyáltalán nem titkolja ellenszenvét: „A puránikus istenségek szörnyű formái alkalmatlanok a magasabb művészi megjelenítésre; és talán ez az oka, hogy Indiában a szobrászat és festészet képzőművészetként ismeretlen.”⁴¹ A nyolcvanas években már szinte egymást érték az indiai iparművészetet bemutató nagy nemzetközi kiállítások (Amsterdam International Exhibition, 1882; Calcutta International Exhibition, 1883; a londoni Colonial and Indian Exhibition, 1886; Glasgow International Exhibition, 1888),⁴² s az angolok a 19. század végére nemcsak számon tartották, hanem működtetni is próbálták az indiai kézműipari műhelyeket.⁴³ A glasgow-i kiállítás biztosa, a kalkuttai Indian Museumban dolgozó T. N. Mukharji remek kézikönyvében a kiállított anyag jobb áttekinthetősége érdekében nemcsak hogy rendszerbe foglalta az egyes művészeti ágakat, hanem azok legjobb mestereit, az egyes tárgytipusok megnevezését (anyagukat, sőt árukat is), a legfontosabb műhelyeket, helyszíneket és tartományokat is felsorolta.⁴⁴ Így a szépművészeteken és a díszítőművészeteken kívül külön fejezetet szentelt a zeneeszközöknek, a számos indiai ékszertípusnak, a fém- és faművességnek, a kő-, márvány- és elefántcsont-faragóknak, a fazekasoknak és az üvegmunkákat előállító műhelyeknek, a bőrműveseknek, a kosárfonóknak, a textilmanufaktúráknak s ezen belül a szőnyegszövőknak is. A részletes kalauz azt mutatja, hogy a század végére az angolok jól ismerték a hagyományos indiai iparművészeti ágazatokat, a fő kihívás pedig az lehetett számukra, hogy az „eredeti”, tehát a régi, hagyományos kultúrában kialakult értékeket újra megjelenítsék.

Ebbe a folyamatba illeszkedett Telléry János (angolosított nevén S. J. [Selarko/Stephen John] Telléry) tevékenysége is, aki időközben megalapította szőnyeggyárát Delhiben, és sikeresen üzemeltette üzletláncát India négy nagyvá-

⁴⁰ Az indiai ipar és a manufaktúrák tönkretételét később a kommunista gazdaságtörténet nyomtatékosította, ld. Rajani Palme Dutt, *Merre tart India?* Budapest, 1951, 113–129.

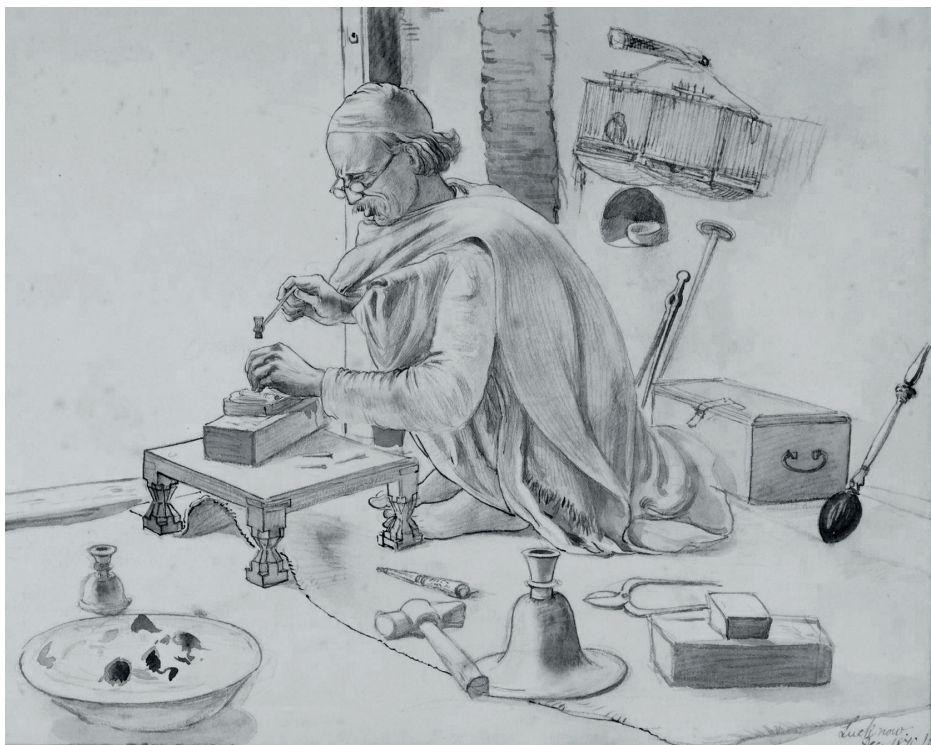
⁴¹ George C. M. Birdwood, *The Industrial Arts of India*. London, 1880, 125.

⁴² Ld. erről Peter H. Hoffenberg, *An Empire on Display: English, Indian, and Australian Exhibitions from the Crystal Palace to the Great War*. London, 2001, 31–62.

⁴³ Az indiai iparművészet megismerését és kereskedelmét elősegítő folyóirat működéséről ld. Peter H. Hoffenberg, Promoting Traditional Indian Art at Home and Abroad: *The Journal of Indian Art and Industry*, 1884–1917. *Victorian Periodicals Review* 37 (2004/2) 192–213.

⁴⁴ T. N. Mukharji, *Art-Manufactures of India*. Calcutta, 1888.

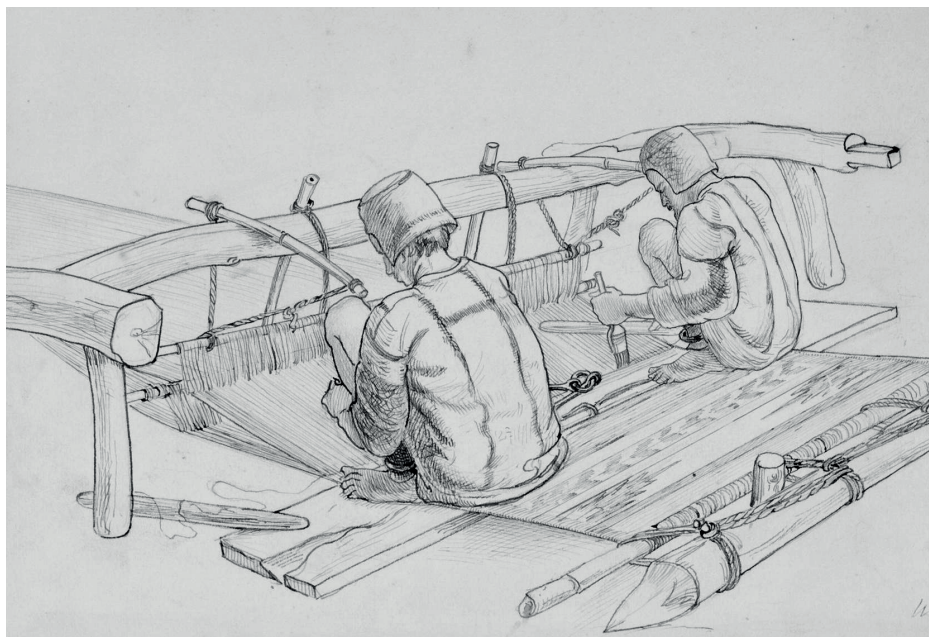
1. kép John Lockwood Kipling, Fémberakásos díszítést (*bidri*) véső mesterember.
Lucknow, 1870. Toll, ceruza, lavírozás, papír, 26 × 36,5 cm. Victoria and Albert Museum,
London, ltsz. 0929:55/(IS)

rosában.⁴⁵ A források egybehangzó állítása szerint Telléry legfontosabb árucikke a szőnyegek voltak, melyek számára Delhiben hatalmas raktárt is fenntartott. Mint azt Latinovits Géza írta: „Bámulva álltam meg a remek raktár előtt. Óriási termeket betöltő nagy szőnyegek mellett kisebbek is láthatók. Mind a színek összeállítása, mind a kidolgozása és finomsága messze felülhaladja a smyrnai szőnyegeket. Az árak pedig aránylag számba sem jöhetnek.”⁴⁶ A jobb minőség érdekében Tellérytől nem volt idegen a régi anyagokkal, technikákkal való kísérletezés sem: „Sok utánjárással s költséggel, régi szőnyegdarabkák segítségével és régi könyvek után felkutatta az országban azon családok ivadékait, a kik régen te szőnyegkészítéssel foglalkoztak és tőlük sikerült több színvegyületeknek a titkát kitudni, mi által az újabban készült szőnyegek nyertek értékben.”⁴⁷ Ugyanezt a módszert alkalmazta a kerámiával kapcsolatban is: „Egy hatszáz éves templom kupolájáról a régi kék zománcos cserép úgy csillogott felénk,

⁴⁵ Érdekes vendég Budapesten. *Pesti Napló* 1893. január 31., 4–5.

⁴⁶ Latinovits, *i. m.*, 817.

⁴⁷ Mocsáry Béláné, *i. m.*, 185.

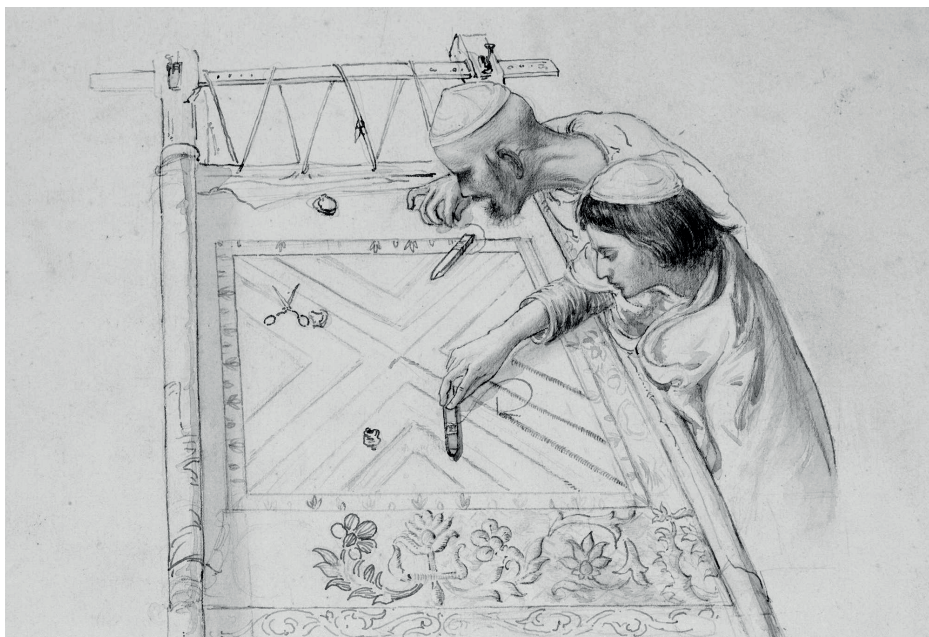
2. kép John Lockwood Kipling, Pamutszőnyeget (*dari*) szövő mesteremberek. Pandzsáb, 1870. Toll, ceruza, lavírozás, papír, 25,7 × 36,2 cm. Victoria and Albert Museum, London, ltsz. 0929:38/(IS)

mintha üvegből lett volna. A templomszolgától Telléry vett is át egy leesett darabot, s azt mondta, hogy oly csodálatos szép zománczot képtelenek mai nap utánózni, oly tökéletesek azok. Mert a mostaniak szép fényüket és színüket évek multával elvesztik s a zománcz leválik a cserépről. Ilyen régi cserépdarabhoz ritkán lehet hozzájutni, azért is kellett az Tellérynek, mert azt tanulmányozni akarta.”⁴⁸ Latinovits azt a műhelyt is megtekintette, ahol a munkások „kivert domborművű rézedényeket” készítettek, s különösen megragadta egy idős munkás kezűgyessége: „Ez a hindu alakokat gyúrt agyagból, semmi más, mint egy kis aczél véső segélyével és mindent fejből, rajz vagy minta híjával. Oly bámulatos művészi tökélyvel készíti az alakokat, hogy azokon még egy műértő sem talál kivetni valót; minden vonás szabatos és élethű, még a test is tökéletes hűséggel van visszaadva, mintha az anatómiát alaposan tanulmányozta volna.” Latinovits azt is megjegyzi, hogy ilyen munkás „alig található néhány egész Indiában”,⁴⁹ s ezt megerősíti egy másik visszaemlékezésében, miszerint ezeket az indiai életből vett alakokat mindössze három család készíti az országban.⁵⁰ Mindez azt mutatja, hogy Telléry rendkívüli céltudatossággal gyűjtötte össze azokat a mesterembereket, akik jól ismerték a hagyományos technikákat.

⁴⁸ Mocsáry Béláné, *i. m.*, 195.

⁴⁹ Latinovits, *i. m.*, 817.

⁵⁰ *Régi bácskai és bánáti utazók*. Szerk. Kovács-Ács Károly. Újvidék, 1987, 156.

3. kép John Lockwood Kipling, Hímzést készítő mesteremberek. Delhi, 1870.
Toll, ceruza, lavírozás, papír, 25,7 × 35,6 cm. Victoria and Albert Museum, London,
ltsz. 0929:29/(IS)

Lényegében Telléry egy olyan, az indiaiak által is támogatott nagy léptékű kereskedelmi vállalkozást hozott létre, amely az indiai kézművességet nemcsak újból termelékennyé, hanem az angolok által alapított paternalista modelltől, az alapvetően nyugati szemléletet meghonosítani próbáló indiai művészeti iskolák (School of Art) rendszerétől is függetlenné tette.⁵¹ A Telléry által újjáélesztett iparágak munkát adtak a kézműveseknek, termékei pedig alkalmasak voltak a nyugati ízlés kiszolgálására,⁵² újraformálva ezzel a piaci viszonyokat.⁵³ Nyilvánvalóan ez vezetett ahhoz, hogy őt bízták meg az 1893-ban megrendezett Chicagói Világkiállítás (The World's Fair: Columbian Exposition) indiai részlegének megrendezésével, amely karrierjének csúcspontja lett.

⁵¹ Ld. erről Mahrukh Tarapor, John Lockwood Kipling and British Art Education in India. *Victorian Studies* 24 (1980/1) 53–81.

⁵² A bécsi Weltmuseum gyűjteményében fennmaradtak azok a jellegzetes emléktárgyak (és a velük kapcsolatos üzleti levelezés), melyeket az 1893-ban világ körüli útján Indiába is ellátogató trónörökös, Ferenc Ferdinánd vásárolt Telléry üzleteiből. Ld. *Imperial Sightseeing: Die Indienreise von Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este*. Hrsg. von Regina Höfer. Wien, 2010, 17, 133–135.

⁵³ Ld. erről Julie F. Codell, Indian Crafts and Imperial Policy. Hybridity, Purification, and Imperial Subjectivities. In: *Material Cultures, 1740–1920: The Meanings and Pleasures of Collecting*. Ed. by Alla Myzelev–John Potvin. Aldershot, 2009, 149–170.

A nagy közjáték: Chicagói Világkiállítás

1892-ben Telléry feleségével és gyermekeivel hazalátogatott Magyarországra, s ekkor Pécsen lakó édesanyját is meglátogatta.⁵⁴ A család végül Budapesten maradt, Telléry pedig elutazott Chicagóba. Az Amerika felfedezésének 400 éves emlékére, 1893-ban megrendezett nagyszabású világkiállítás nem pontosan az évforduló (1492. október 12.) alkalmával, hanem fél évvel később nyílt meg Chicago mellett, a Michigan-tó partján.⁵⁵ Telléry bemutatójának színhelye a Kelet-indiai Pavilon volt, amelyet a világkiállítás több épületét is megtervező neves chicagói építész, Henry Ives Cobb a mughal paloták és síremlékek, többek között a világhírű Tádzs Mahal jellegzetességeinek mintájára épített, ám valójában nagyszabású bazárként működött. Berendezéséért Telléry volt felelős, aki az árucikkeket az indiai bennszülött uralkodók védnökségének segítségével állította ki.⁵⁶ Érdemes hosszabban idézni a tárgyak felfedezészámba menő leírását a kiállítás ismertetőjéből: „A művészeti termékek nagyszerű bemutatását a Tellery and Company hozta létre, melynek székhelye Delhiben van, kirendeltségei pedig Kalkuttában, Bombayben és Shimlában. Minden árucikket kézzel készítettek, s a teljes kiállítás az üzletemberek arra irányuló erőfeszítéseit szándékozott bemutatni, hogy ellenőrizzék az árucikkek importját, amely elárasztással fenyegette az ország őshonos iparágait. Mióta a gazdagok és a szegények egyaránt ezüsttermékek előállítására használják fel megtakarításaikat, akár személyes díszként, akár gyakorlati használatra, az ezüstneműk kereskedelme vezető helyzetbe került, központjaival Kasmírban, Lucknowban, Kutchban, Madrasban, Poonában, Kuttackban és Burmában. Noha e termékek mindegyike domborítással készült, elegánsan ki vannak dolgozva, és mindnek megvan a sajátos jellege is, aszerint, hogy hol készült. Az iszlám hatást a kasmíri árucikkek mutatják, amelyeket kizárólag virágokkal díszítettek, a mintákat pedig főleg a vállalkodók motívumairól vették. A kiemelt mitológiai figurákat változatos virágdíszítéssel ábrázoló, megnyerő hatású munkákat Madrasból és Poonából gyűjtötték. De a burmai domborított ezüstmunkák tekinthetők a legművészebbeknek, az ezekből kiállítottak között vannak teás- és kávékészletek, boroskancsók, cukortartók, gyertyatartók, kenyereskosarak, fényképkeretek, tejszínes- és tejeskancsók, sótartók, borsszórók, névjegytartók és cigarettatárcák,

⁵⁴ Indiában lakó hazánkfia. *Pesti Napló* 1893. január 26., 7.

⁵⁵ Érdekes, hogy a Chicagót és a világkiállítást amerikai úttán részletesen leíró Falk Zsigmond egyáltalán nem említi sem a Kelet-indiai Pavilont, sem Telléryt. Ld. Falk Zsigmond, *Budapesttől San-Franciscoig*. Budapest, 1895, 81–106.

⁵⁶ A kiállítás előkészítéséről és Telléry szerepéről ld. Priya M. Jaradi, *Fashioning India's National Art: Baroda's Royal Collection, Art Institutions and Crafts at Colonial Exhibitions (1875–1924)*. PhD Thesis. Singapore, 2011, 219–221. https://www.academia.edu/2447528/Fashioning_Indias_National_Art_Barodas_Royal_Collection_Art_Institutions_and_Craft_at_Colonial_Exhibitions_1875-1924_ (2019. augusztus 25.).

4. kép A Telléry által vezetett East India Building belseje a chicagói világkiállításon, 1893. Albumin, kasírozva, 19 × 23,8 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, ltsz. A 436

piperekészletek és sokféle doboz. Ugyancsak attraktív bemutató a sárga- és vörösréz-ből megmunkált árucikké, melyek cizelláltak, domborítottak, vésettek, zománcozottak, valamint változatos mintákkal ellátottak és hatásgazdagok, a kézműves és a tervező képességeinek és türelmének lehető legjobb bizonyítékaként. A földszint és a galériák pultjain és asztalain bőségesen felhalmozva selymek, melyek legtöbbjét kínai anyagból szőtték; a hindu hölgyek által viselt brokátok, kasmíri sálak és selyemhímzések; ezüstbrokátok Delhi és Agra kézi szövőszékeiről; üveggel díszített, aranyfüsttel nyomott pamutszövetek Poonából; viasznyomásos szövetek beszőrva csillámüveggel; gyapjú- és pamutszőnyegek, nyomtatott és hímzett selyem- és pamuttermékekkel. Az ében-, szantál- és tikkfából készült faragványokat egy olyan iparág példányaiként mutatják be, amely már évszázadok óta virágzott Indiában.”⁵⁷ A leírás még számos tárgyféleséget, iparágat is felsorol, a különböző fegyverektől és a tibeti szobroktól egészen a régi gréko-baktriai pénzerméig, de az is különleges élmény lehetett, hogy

⁵⁷ Hubert Howe Bancroft, *The Book of the Fair*. Chicago–San Francisco, 1893, 901–902. A Telléry által kiállított textilekről ld. Hester M. Poole, *Draperies at the Columbian Exposition*. *The Decorator and Furnisher* 23 (1893/1) 17.

a látogatók számára az indiai szolgák folyamatosan indiai teát szolgáltak fel, természetesen indiai szervizzel. Az általános elragadtatás még Magyarországon is visszhangzott; a *Pécsi Napló* külön tárcát szentelt Telléry kiállításának, amelyben kivonatolta az amerikai *Elite News* képes lap némileg túlzásokba eső beszámolóját: „Az indiai kézműiparnak magas niveauja nevezetes volt ugyan előttünk, de hogy ezen művészi kivitelű tárgyak gyakorlatlan parasztkézek által készítettnek, még álmodni sem merésztük volna. Ha saját szemünkkel nem látnók a varázsszép faragványokat, a legstylszerűbben himzett piperetárgyakat, a szántál- és rózsafából készült, apró, himzett cipőcskéket és rézből készült tálakat, melyekre indiai ókori mondák vannak vésve, a nemes fémekből készült állatmintákat és egyéb műtárgyakat, bizony el kellene hinnünk, hogy Salamon király hajói vetettek horgonyt városunk kikötőjében és India kincseit aranyban, ezüstben, a legcsillogóbb szövetekből készült ruhákat, szőnyegeket, fegyvereket, szerszámokat, fűszereket, majmokat, azon fölül a legragyogóbb tollazatú papagályokat, pávákat partunkra rakták.”⁵⁸ Az eseménynek volt közvetlen magyar szemtanúja is, mégpedig ismét Hopp Ferenc személyében, aki második föld körüli útja (1893–1894) során felkereste a világkiállítást, s több levélben számolt be a régi baráttal való találkozásról: „Tellérynek szép indiai pavilonja van, nagy raktára indiai áruval, olyan darabok is, amilyeneket Indiában nem láttam. Mindig tele a pavilon, sokat vásárolnak tőle.”⁵⁹ Sőt, egy vörös homokkőből való indiai „templom” megvételével kapcsolatban arról is tudósít, hogy „Telléry ragyogó üzletet csinált, a látogatók szabályosan összeverekednek, hogy most véget ér a kiállítás”.⁶⁰ (4. kép) Valóban, az épület belsejéről készült, Hopp Ferenc hagyatékában fennmaradt fényképen az emeletesre kialakított belső tér orientalizáló árkádjában megdöbbenő összevisszaságban keverednek egymással a legkülönbözőbb iparművészeti tárgyak és vallásos ábrázolások, s a különféle árucikkek meglepő bőségét lehet szemrevételezni. A kiállítás alkalmából Telléry külön kis kiadványt adott ki, amelyben összefoglalta munkásságát, érdeklődését és tevékenységi területét is. Fejezetekbe foglalva számolt be az indiai iparművészet különböző területeiről, úgymint ezüstművesség, fémművesség, textilművesség, gyapjú- és pamutszőnyegek, famunkák, elefántcsontfaragás, agyagszobrászat, zománcművesség, márványt, alabástromot és követ feldolgozó manufaktúrák, fegyverek, fazekasság, azonkívül szaruból készült munkák, legyezők, cipők és régiségek. Végül a különböző bennszülött államok sajátosságait, termékeit foglalta össze.⁶¹

⁵⁸ Annie, A chicagói világiállításból. *Pécsi Napló* 1893. augusztus 24., 1.

⁵⁹ Hopp Ferenc levele Chicagóból a Calderoni és Társa cég alkalmazottainak, 1893. október 20. (ford. Felvinczi Takács Marianne). Hopp Múzeum Adattára, A 1495.

⁶⁰ Hopp Ferenc levele Chicagóból Lux Ferencnek, 1893. október 26. Ford. Felvinczi Takács Marianne. Hopp Múzeum Adattára, A 195.

⁶¹ Telléry & Co, *i. m.*

A világiállításnak volt még egy fontos, Magyarországról származó képviselője is, Egyiptom részvételét ugyanis az egyiptomi műemlékek védelmét megszervező magyar építész, Herz Miksa (1856–1919) biztosította a *Kairói utca* elnevezésű építészeti együttessel, amely ugyancsak nagy sikert aratott.⁶²

A vég- és utójáték

A világiállításon való részvétel után Telléry vállalkozása „négy világrészre kiterjedő” üzlethálózattá vált.⁶³ Ekkor New Yorkban is nyitott kereskedést, s mint azt a legkülönbözőbb iparcikkek bőségét részletesen leíró ismertetés kiemelte: „Keleti termékekből álló mintagyűjteményük messze a legtökéletesebb, amelyet valaha a nagykereskedelem számára bemutatnak, a vásárolni szándékozók pedig mind a hasznosat, mind a dísz tárgyat bizonyosan megtalálják köztük a maguk számára.”⁶⁴ 1898-ban Ceylon szigetén, Colombóban hozott létre fiókot,⁶⁵ s kiterjedt vállalkozásai megszilárdították vagyoni és társadalmi helyzetét Indiában.⁶⁶ Fiatalkorban alkalmazottja, a szegedi származású Schwaiger Imre azt is lejegyezte, hogy miként ünnepelték meg a bombayi Telléry-házban a trónörökös kiküldöttjével, a bécsi udvari állatorvossal az uralkodó születésnapját,⁶⁷ Erzsébet királyné meggyilkolása után pedig a királynő szobrának felállítása céljából Telléry kezdte meg az Indiában élő magyarok közti gyűjtést.⁶⁸

Latinovits alapos leírása szerint Telléry üzlete Delhiben a város központjában, egy „egész külön bungalowban” volt megtalálható, nagyszámú munkással dolgozó műhellyel egybekötve. Ritkaságszámba megy, hogy ennyire részletes képet kapjunk egy akkori kézműipari kereskedésről, az üzlethelyiségben látható tárgyak sokfélesége pedig nemcsak a kereskedelemre, hanem a korabeli indiai kézműiparra is fényt vet: „Láthatjuk itt egy csoportban a jeypouri szép rézműveket, kashmiri kék zománcos tárgyakat, a benaresi kivert sárgaréz edényeket, a

---

⁶² István Ormos, *Between Stage Décor and Reality. The Cairo Street at the World's Columbian Exposition of 1893 at Chicago*. In: *Studies in Memory of Alexander Fodor*. Szerk. Dévényi Kinga. Budapest, 2016, 115–134.

⁶³ Szegedi ifju Indiában. *Szegedi Napló* 1896. június 3., 4.

⁶⁴ *The Decorator and Furnisher* 24 (1894/6) 233. Mindazonáltal, mint azt Latinovits írja, itt „elvesztett vagy 200 000 forintot”. Latinovits, *i. m.*, 817. 1896-ban számolta fel New York-i üzletét, ld. *The Sun* 1896. október 4., 7.

⁶⁵ Szegedi fiu az angol Indiákon. *Szegedi Napló* 1898. november 15., 4.

⁶⁶ A magyar újságokban nagy port felverő történet volt az 1901-ben pénzügyi csalásai miatt Indiába szökött szerb alkonzul, Weisz Soma esete, aki mint Telléry egykori alkalmazottja Budapesten élő feleségétől is vett fel előleget, majd Bombayben Telléryt próbálta megszarolni. Ld. többek között: A reklám-konzul. *Budapesti Hírlap* 1901. december 10., 7.

⁶⁷ „...az indiai társaságban vidám magyaros szellem uralkodott, még csárdást is táncoltak”. Egy szegedi ifju az indiai fejedelemlél. *Szegedi Napló* 1895. szeptember 17., 5.

⁶⁸ Szegedi fiu, 3.

bombayi sandálfa dobozokat, melyek ezüst lemezekkel vannak kirakva, az agraai kőmozaik munkákat, indiai régi fegyvereket, a többi közt Akhbár sah ezüsttel kirakott remek csatabárdját, a görbe nepáli kukrikat, a malagok »golojkját«, stb.⁶⁹ Ezt a sokféleséget erősíti meg az indiai utazásáról külön könyvet is kiadó Mocsáry Béláné, aki azt sem restellte leírni, hogy Tellérynél miféle „emlékeket” vásárolgatott: „ezüsthéle, rézmunka, fa- és márvány-faragvány, hímezések, poona-kendők, faldíszek, tigris- és párduczbőrök és körmök, mesterileg faragott bútorok”.⁷⁰ Különösen érdekes Mocsáryné másik megjegyzése, aki szerint a „Teller-üzlet indiai különlegességeiben az elsők egyike, s múzeumhoz hasonlítható; az idegenek ennek is tekintették”.⁷¹ (Ez már csak azért is figyelemre méltó, mivel Telléry utódjának, Schwaiger Imrének Delhiben lévő műkereskedését a kortársak ugyancsak „múzeum”-nak nevezték.) Tellérynek az indiai kézműipar működtetésében játszott szerepét támasztja alá a zoológus Bíró Lajos megjegyzése, aki új-guineai gyűjtőútjáról való visszatértében, 1902-ben Bombayben találkozott honfitársával. Elragadtatással adott számot arról a „végtelen gazdag művészeti kiállítás”-ról, amelyet Telléry üzletében és lakásában látott. Emellett nevezett munkamódszeréről tanúskodik, amit Bíró március 27-én kelt levelében Szalay Imrének, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának írt: „A legszebb, amit Tellérynél látni lehet, indiai stílusban berendezett magánlakása. Minden bútordarab igazi remek, a legkisebb részletekig borítva faragásokkal, amit az én laikus szemem méltányolni sem tud. ... És ami különösen emelte szememben, vezetőm felvilágosítása, hogy a bútorok nagyolt kidolgozása és összeállítására európai és éppen magyar munka, ellenben a külső faragásos díszítés Telléry rajzai után készült bennszülött hindu kidolgozás, és ami fő, Telléry úr szándéka ezeket Budapestre szállítani.” S az is jellemző, hogy Bíró rögtön az Iparművészeti Múzeummal való kapcsolatfelvételre gondolt: „Méltóságos Uram! Ha ezeket az Iparművészeti Múzeum bírhatná, nem hiszem, hogy volna annak párja a világon!”⁷² Bíró még egy ausztráliai lap híradását is megemlítette Telléry kalkuttai előadásáról, melyet az „indiai ipar fentartásáról és emeléséről” tartott.

1900-ban a *Pesti Hírlap* arról tudósított, hogy Lord Curzon indiai alkirály egy állami segélyezéssel létrehozott nagy részvénytársaság igazgatójaként bízta meg Telléryt az indiai kézművesek foglalkoztatására. A cikk szerint Telléry addigra már két szőnyeggyár és egy bútorgyár tulajdonosa is volt, Ceylonban teaültetvénye, az indiai nagyvárosokban (Delhi, Bombay, Shimla, Kalkutta)

⁶⁹ Latinovits, *i. m.*, 817.

⁷⁰ Mocsáry Béláné, *i. m.*, 186. Mocsáry Béláné 1903-ban számos indiai iparművészeti tárgyat, többek között kendőket, terítőket és jaipuri rézedényeket ajándékozott az Iparművészeti Múzeumnak. Ld. Az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek gyarapodása 1903-ban. *Magyar Iparművészet* (1904/6) 324. Az általa adományozott indiai szőnyegek az Iparművészeti Múzeumban ltsz. 13956–13967 alatt található.

⁷¹ Mocsáry Béláné, *i. m.*, 132.

⁷² Bíró Lajos, *Hét év Új-Guineában*. Budapest, é. n., 187–189.

és New Yorkban indiai iparművészeti termékeket árusító áruházai voltak, és tulajdonában maradtak az indiai gránátkőbányák is.⁷³ Vállalkozásai minden jel szerint prosperáltak, amikor – a Magyarországra is eljutó hírek szerint – két maharádza hirtelen halála folytán a nekik hitelezett nagy összegű pénzt nem kapta vissza,⁷⁴ így 1902-ben csődbe jutott.⁷⁵ 1903 júniusában Telléry fizetési képtelenség miatt petíciót nyújtott be az angol bíróságnak, hogy adóssága és a követelések tekintetében mentesítsék minden felelősségvállalástól,⁷⁶ és nemsokára még Budapesten is elérvették ingóságait.⁷⁷ A késői híradás szerint ugyan az angol kormánnyal való pereskedés folytán olyan végkielégítésben részesült, hogy újra vállalkozni tudott,⁷⁸ de innen fogva alig lehet tudni róla. 1904-ben, amikor a kalkuttai magyar-osztrák főkonzul Budapesten járt, hogy a magyar iparosokat indiai exportra ösztönözze, arról kapunk hírt, hogy Telléry vállalkozása és szőnyeggyára megszűnt, Delhiben pedig már Schwaiger Imre folytat „jelentékeny” vállalkozást.⁷⁹

Telléry Jánost végül 1912-ben Bombayben érte utol a halál. Az „indiai magyar nábob” elhunytáról az itthoni újságok rendre beszámoltak. Ekkor az is kiderült, hogy felesége négy gyermekével Budapesten maradt, és angol nyelvtanításból tengette életét.⁸⁰ A történet itt véget is érhetne, ám 1931-ben Telléry neve még egyszer felmerült, mégpedig az ekkor a shantiniketani egyetemen

⁷³ Magyar ember a legnagyobb világcég élén. *Pesti Hírlap* 1900. október 2., 8; Magyar ember az indiai inségésekért. *Pesti Napló* 1900. október 7., 6.

⁷⁴ Egyikük az 1900-ban elhalálozott patialai maharádza, a jelentősen eladósodott Rajinder Singh, másikuk pedig az 1901-ben elhunyt dholpuri maharádza, Nihal Singh volt. Haláluk után az angolok régensi rendszert működtettek utódaik nagykorúságáig. Feltehetően ezért nem fizették ki Telléryt sem. A patialai köztes időszakról ld. Kuldeep Kaur Grewal, British Paramountcy and Minority Administration. A Case Study of Patiala (1900–1910). *Proceedings of the Indian History Congress* 65 (2004) 646–656. A Telléry csődjével kapcsolatos hivatalos levelezést kéresemre Marcell Péter kutatta 2004-ben, a British Libraryben (India Office Records); Tellérynek a patialai maharádzával szemben benyújtott kárigényéről ld. L/PJ/6/642, R/1/1/277, R/1/278.

⁷⁵ A Telléry-cég csődben. *Pesti Napló* 1902. július 29., 8. A csődről a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara is hivatalosan értesült, ld. *Budapesti Hírlap* 1902. augusztus 7., 11.

⁷⁶ *The London Gazette* 1903. szeptember 18., 5807. A tudósítást a *Bombay Government Gazette* alapján közölte a londoni lap.

⁷⁷ *Pesti Hírlap* 1904. december 11., 39.

⁷⁸ *Pesti Hírlap* 1912. április 5., 10.

⁷⁹ -a -ly, Magyarország a gyarmatokon. *Az Ujság* 1904. szeptember 18., 3–4. Telléry 1911-ben még meglehetősen iróniával reagált az Indiát megjárt nagyváradi Vaiszlovich Gyula – feltehetően valótlán – tigrisvadászatot leíró cikkére. Ld. Telléry S. J., Ázsia szívében. *Uj Idők* 1911. július 16., 65–66. A választ ld. Vaiszlovich Gyula, Ázsia szívében. *Uj Idők* 1911. augusztus 6., 130–131. A Telléryvel való levélváltásról és a Vaiszlovich testvérek által indiai iparművészeti tárgyakkal berendezett nagyváradi Park Szállóról ld. Kulcsár Beáta, *Egy nagyváradi vállalkozó család (Weiszlovits) tevékenysége és megítélése (1858–1944)*. Doktori disszertáció. ELTE Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2019, 91–96. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/50373> (2020. augusztus 22.).

⁸⁰ K. L., Az indiai nábob. *Pesti Napló* 1913. november 18., 6.

tanító Germanus Gyula híradásának jóvoltából. Nyilván szenzációnak számító hír volt, hogy Benarestől nem messze Germanus egy „magyar” falura bukkant, amelyet „Tellérfalvának” hívtak. A tudósításokból az is kiderül, a „falu” volta-képpen egy Bhadohi városának közelében fekvő, nyolcezer szőnyegszövő munkást foglalkoztató nagy ipartelep, melyet Telléry János öccse, Antal és annak fiai vezettek.⁸¹

Amint azt a gyarmati időszakban működő hagyományos indiai iparágak történetét feldolgozó Tirthankar Roy kimutatta, az első világháborúban több olyan, európai érdekeltségű szőnyeggyár pusztult el Perzsiában és Törökországban, amelyek indiai székhelyű cégek tulajdonában voltak. Ennek következtében dominánsabbá váltak az indiai telephelyekkel rendelkező vállalkozások, köztük Telléry Antal bombayi székhelyű exportcége, aki egy Bhadohi közelében (Mirzapur) lévő gyárat igazgatott.⁸² Legidősebb fia, Telléry Ottó Lajos (1889–1971) már az All India Carpet Manufacturers Association egyik alapító tagja, majd a szervezet első elnöke lett,⁸³ Bhadohit pedig ma is a „szőnyegek városa”-ként tartják számon Indiában.

Utóhang

Hogy egykor valóban legendásan gazdag „nábob” volt-e Telléry, azt maga Latinovits Géza igazította helyre, mégpedig egy saját korábbi cikkének következményeit tekintve, nem minden tanulság nélkül: „Tellérynek még elégtétellel is tartozom, mert a »Pesti Hírlap«-nak írt egyik levelemben úgy emlékeztem meg róla, mint többszörös milliomosról, ez pedig tévedés. Ha jól emlékszem, azt írtam, hogy vagyontát öt millió forintra becsülik. Nekem öt lac rupiát mondtak, – akkor még nem tudtam biztosan mennyi egy lac, azt hittem egy lac egy millió forint. Ez nagy tévedés, mert utólag megtudtam, hogy egy lac 100 000 rupia, tehát öt lac 500 000 rupia, vagyis 350 000 forint. Sok kellemetlenséget okoztam ezzel Tellérynek, de soha nem gondoltam volna, hogy oly sok éhes hazámfia van. Szegény Telléry vagy kétszáz kérő levelet kapott, vagy pedig többektől azon határozott kívánságot, hogy vitesse ki saját költségén az illetőt és alkalmazza üzletében. Mások levélbélyegeket kértek, egy szóval aranyhalnak gondolták. ... Pedig kár, mert úgy is édes kevés magyar milliomos van, jól esett volna eggyel többet tudni.”⁸⁴

---

⁸¹ Magyar falu Indiában. *Budapesti Hírlap* 1931. március 5., 8; Magyaralapítású falu Indiában. *Magyarság* 1931. március 5., 7–8.

⁸² Tirthankar Roy, *Traditional Industry in the Economy of Colonial India*. Cambridge, 2004, 219–220.

⁸³ Niladri Bihari Das et al., *The Existence of Carpet Industry in Bhadohi, India*. 5–6. <https://crimsonpublishers.com/tteft/fulltext/TTEFT.000563.php> (2020. április 20.).

⁸⁴ Latinovits, *i. m.*, 818.

Sajnálatos módon nem tudunk arról, hogy Telléry magyar utóda, az Indiában valóban mesés gazdagságra és hírnévre jutott Schwaiger Imre külön is megemlékezett volna egykori munkaadójáról. Pedig hát, amint – a Felvinczi Takács Zoltán által szövegezett – nekrológja is tudósít erről, Schwaiger nem másnak, mint Tellérynek a tanácsára utazott először Londonba nyelvet tanulni, majd került ki Indiába; s nem utolsósorban támogatója mellett fejlődött a „keleti művészetek nagy szakértőjévé”.⁸⁵ Nagy ívű karrierje – melyet nyilván elsősorban a saját tehetségének és szorgalmának köszönhetett – mindenképpen azokon az alapokon indult el, amelyeket Telléry biztosított számára.⁸⁶

A Hungarian nabob in India: the revival of traditional Indian handicrafts

Béla KELÉNYI

Some Hungarian art dealers who reached the Far East at the end of the 19th century gained a fairly high reputation. Such was the enterprise of Arthur Kuhn together with the Komor brothers in China and Japan (Kuhn & Komor), but for a long time all that was known about S. J. (Selarko/Stephen John) Telléry (1847–1912) was that he was the first employer of Imre Schwaiger (1868–1940) in India, who later became a world-famous art dealer himself. The present study attempts to show who this merchant descended from Hungary to India in the second half of the 19th century was, who gained unsurpassable merit in the flourishing of traditional Indian handicrafts in the British-Indian colonial empire according to almost all sources, and who was called by the Hungarian newspapers simply as a “Hungarian nabob of India”.

Telléry left his home at young age and moved to India around 1877, where he settled and began to work as an engineer at the Jaipur gas plant. Later, he became the director of the same gas plant on behalf of the Maharaja of Jaipur. In 1883, under the auspices of the Maharaja, an exhibition of traditional Indian applied art was held in the town, where a number of industrial items from various parts of India were collected. Telléry, who also dealt with the distribution of garnet stones, played an active role in the creation of the exhibition. At that time he also contacted the National Museum, Budapest and in 1885, during his trip to Hungary, he donated a smaller collection of Indian applied arts to the Museum.

Telléry founded his emporium of Indian manufactory products (S. J. Telléry & Co) in 1888, with stores in Delhi, Calcutta, Bombay and Shimla, and then he established a carpet factory in Delhi. He created a large-scale commercial

⁸⁵ Ld. Kelényi, Schwaiger Imre, a connaisseur, 65/73. jegyzet.

⁸⁶ Ld. erről Szüllő Géza, Egy nagy magyar Kereskedő. *Pesti Hírlap* 1940. július 31., 299.

enterprise, which made Indian handicrafts not only re-productive but also independent of the paternalistic model (School of Art) founded by the English. The industry revived by Telléry provided work for artisans, whose products were able to serve Western tastes, reshaping the market conditions. Apparently, this led to Telléry's being commissioned to organize the Indian section (East Indian Building) of the World's Columbian Exposition held in Chicago in 1893, which became the culmination of his career. At this time he opened a shop in New York, and in 1898 he established another branch in Colombo as well.

His businesses prospered by all indications when, due to the sudden death of the Maharajas of Patiala and Dholpur, Telléry was unable to obtain the large sum of money lent to them and went bankrupt in 1902. We know that he received severance pay for litigation with the English government, otherwise he disappears from our eyes. In 1931, long after his death, Telléry's name came up again, thanks to the news by Gyula Germanus, the Hungarian Arabist teaching at the University of Shantiniketan at that time. It was a sensation that not far from Benares, Germanus came across a "Hungarian" settlement called "Tellerý village". Reports also reveal that the "village" was in fact a large industrial plant in the vicinity of the city of Bhadohi, employing eight thousand carpet weavers, run by the younger brother of Telléry, Antal and his sons. Bhadohi is still considered as the "city of carpets" in India.